

A családi háttér szerepe a felsőfokú továbbtanulásban

A családi háttérnek a továbbtanulási tervekre gyakorolt hatását számos vizsgálat tárgyává tette, kimutatva azt, hogy a szülők végzettsége és egyéb tényezők erőteljesen befolyásolják a fiatalok tanulási életpályáját. Kérdés, hogy ezek a tanulmányi döntések a későbbi, felnőttkori tanulási kedvre is kihatással vannak-e. További érdekes kérdés az is, hogy a származási családhoz hasonlóan a tanuló egyén saját családja is befolyásolja-e a tanulási szándékot. Jelen tanulmányban ezekre a kérdésekre keressük a választ a felsőoktatásban részidős képzésben tanuló hallgatók egy speciális csoportja körében.

Az általunk vizsgált hallgatói csoportot olyan nők alkotják, akik a gyermeknevelési támogatások igénybevétele alatt kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat. A kisgyermeket nevelők családi hátterének és tanulási életpályájának összefüggését kutatva lényeges a fiatalkorban történt továbbtanulásról szóló döntési mechanizmusok feltérképezése és azok kései hatásának vizsgálata. Ennek egyik oka, hogy a tanulási életpályája időbeli hosszára és minőségére döntő hatással van a gyermekkorban (különösen a középfokú továbbtanulás időszakában) meghozott döntés, valamint hogy mennyi időt tölt a fiatal az iskolapadban, és milyen a tanulmányokban való sikeressége. A másik ok a munka mellett végzett felsőfokú tanulmányok kompenzáló szerepe, mivel az itt tanuló (különösen az első diplomát szerző) hallgatók valamilyen okból elhalasztották az adott diploma megszerzésének „királyi útját”. Az egykori tanulásról való döntéshozatal nemcsak hogy hatással van a felnőttkori tanulásukról szóló elhatározásukban, hanem (első-diplomások esetében) ellentétes befektetési stratégiát követ azzal, hogy kockázatot vállalva erőforrásokat mozgósít a hosszú távú befektetéshez.

A hallgatók eltérő tanulmányi pályájának elméleti háttere

A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaira fordított beruházások vizsgálatához alkalmazott egyik elméletünk az eltérő társadalmi helyzetből származók oktatási egyenlőtlenségére magyarázatot adó kulturális reprodukció (Bourdieu, 1978). Nemcsak az iskola által jutalmazott viselkedési formák, a nyelvi és kommunikációs készségek és a kultúrához való viszony fakad a szülők kulturális tőkéjéből, hanem az idővel kapcsolatos diszpozíciók és a tanulással kapcsolatos aspirációk, amelyek nagysága eltér a különböző társadalmi osztályokba tartozó családoknál, és ebben a tekintetben a kisgyermeket nevelő hallgatók heterogenitása is bizonyos. Az egyenlőtlenségek újratermelődése abból adódik, hogy a szülőknek az iskolarendszerhez való viszonyuk révén az egyes osztályok és az iskola közötti objektív viszony reprodukálódik. Az iskolában végzett munka megtérülése Bourdieu elméletében a család által befektetett kulturális tőkétől függ, ami az iskolai siker eredője. A származás iskolai teljesítményre gyakorolt hatásából az következik, hogy a családi háttér befolyásolja a továbbtanulást, annak irányát és az elérhető

legmagasabb iskolai végzettséget is (vesd össze például: *Gazsó*, 1976; *Ferge*, 1980). A tanuló egyének teljesítményére kedvező hatással bír a generációkat összetartó zárt kapcsolati hálózat, amelynek kohézióját Pusztai (2004) kutatásaiban a vallásos értékrend teremtette meg.

Az egyenlőtlenségek és az iskolázottság másik magyarázó elmélete a racionális döntések elmélete, amelynek azt a szegmensét emeljük csupán ki, amelyik a továbbtanulás döntésmechanizmusára világít rá. A racionális döntésemélet (*Boudon*, 1998; *Goldthorpe*, 1996) a továbbtanulást egyfajta beruházként értelmezi, ami különböző költségekkel jár a jelenben, de a jövőben haszon is várható általa, természetesen bizonyos kockázatvállalás mellett. Boudon a tanulási egyenlőtlenségek lehetséges magyarázatát Becker (1964) tőkeelméletében látja, amely a tanulást olyan beruházként fogja fel, amikor a fiatalok és családjuk gazdasági kalkulációkat végeznek a tanulás várható kiadásairól és majdani bevételeiről. Ez utóbbiak ebben az esetben azokat a társadalmi pozíciókat jelentik, amelyekhez a megszerzendő bizonyítványon keresztül jut el a fiatal, s amely természetesen leg az anyagi, egzisztenciális helyzetre is kihat majd. A továbbtanulás útján megszerzett magasabb iskolai végzettség magasabb társadalmi és foglalkozási státuszt jelent, a haszon maximalizálása a kedvezőbb társadalmi és gazdasági pozíciókban csúcsondik ki. Az egyes társadalmi rétegekbe tartozó személyek cselekvési stratégiái azonban eltérők: az alacsonyabb osztályokba tartozók alulbecsülik a továbbtanulás jövőben realizálódó hasznosságát, és – a magasabb társadalmi rétegektől eltérően – kevésbé hajlandók a jelenben jelentkező kiadásokat ennek érdekében felvállalni. Ebben a folyamatban az iskola olyan eszközként funkcionálhat, amely az egyes osztályok tagjainak intergenerációs pozícióerősítő törekvéseit szolgálja, hiszen a szülők célja a lefelé mobilitást jelentő pozíciók elkerülése (*Goldthorpe*, 1996).

A tanulásba történő befektetések jövőben realizálódó megtérülését rendszerint alulértékelő, alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező szülők a középfokú továbbtanulást illetően kockázatkerülő magatartást tanúsítanak, mivel hajlamosabbak a szakmai végzettséget is adó intézményeket választani, amelyek nem juttatják őket magasabb pozícióba, de ezzel a munkaerőpiacon kevesebb kockázatot vállalnak (*Boudon*, 1998). A diploma megszerzésénél azonban nem látnak kockázatot, hanem éppen ellenkezőleg, az előrelépés lehetőségeként tekintenek rá. Mollenhauer (1974) a tanulmányi sikeresség és az értékorientációk kapcsán mutatta ki ezt az alsóbb osztályokra jellemző beállítódást, amely az igények jelenbeli kielégítését nem halasztja el egy jövőbeni, de magasabb haszon érdekében, míg a magasabb rétegekre a jövőorientáltság jellemző: a jövőorientált egyének olyan habituális és más preferenciákat alakítanak ki, amelyeknek hasznosabb következményei vannak a jövőben (*Becker*, 1998, 111. o.). Az úgynevezett képzelőerő-tőke kifejlesztésének nevezett elgondolás abból indul ki, hogy az egyént a jövőbeni hasznosságról szóló jelenlegi döntésében az is befolyásolja, mennyire tudja elképzelni a jövőbeni hasznosságait. A képzelőerő-tőke (*Becker*, 1998, 109. o.) befolyásolja a jövő hasznosságának megítélését, és befolyásolja a jelenlegi és jövőbeni döntéseket. Sok esetben az egyének éppen azért értékelik alul a várható hasznot, mert a jövő elképzelésében nehézségekbe ütköznek; tipikusan ilyenek a kevésbé iskolázottak. Ezen a ponton találkozunk Becker és Boudon elmélete az aluliskolázottak jövőbeni elképzeléseiről, amit Becker a képzelőerő-tőke hiányosságának tud be, Boudon pedig a jelen preferálásának és kockázatkerülésnek.

Az oktatási rendszer egyes pontjain hozott döntések nyomán a különböző társadalmi háttérű családok közötti különbségek fokozatosan növekednek, ennek eredményeként a különféle kulturális klímájú családok gyermekeinek továbbtanulási útvonala eltér, illetve megoszlik a különböző presztízsű intézmények között. Így a felsőoktatási intézménytípus választásában is megmutatkozik a hallgatók társadalmi háttére, mivel egyes intézmények vagy szakok választásában meghatározó a társadalmi eredet (például *Zeleney*, 1986), de egyöntetű a különböző háttérű hallgatók választása a főiskola és az egyetem

között is (például *Ladányi*, 1994). Bukodi és munkatársai (1994) a mobilitás hosszú távú (1973–1992) tendenciáinak vizsgálatánál kimutatta, hogy a fizikai származásuk számára a főiskolai diploma megszerzése jelentette az értelmiségivé válás útját, míg a zártabb réteget képező egyetemi diplomások jellemzően értelmiségi háttérűek.

Tanuló kismamák vizsgálata

Vizsgálatunk olyan hallgatói csoportra terjedt ki, akik a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola különböző karain tanultak, miközben a gyermeknevelési támogatások valamelyik formájában – terhességi-gyermekágyi segély, gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj és gyermeknevelési támogatás – részesültek. A kutatás első hulláma 2006-ban zajlott, a mintavételi keretbe került hallgatókhoz postai úton jutott el a kérdőív (összesen 482 darab), az érvényesen kitöltött, visszaérkezett kérdőívek száma 226 volt. A kohorszvizsgálat második fázisában, 2009 tavaszán olyan munkavállalókat kerestünk fel, akik a gyermekgondozási szabadság alatt az említett intézmények egyikén felsőfokú oklevelet szereztek, és legalább egy éve újból munkába álltak (N=121). Jelen tanulmányban a kutatás első fázisában megkérdezett hallgatók családi háttérét, tanulmányi körülményeit elemezzük. A tanulmányi előélet alapján két almintát alakítottunk ki: a „diplomások” csoportjába olyan hallgatók kerültek, akik korábban már rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, a „nem diplomások” pedig középfokú végzettséggel döntöttek a továbbtanulás mellett az inaktív életszakaszban.

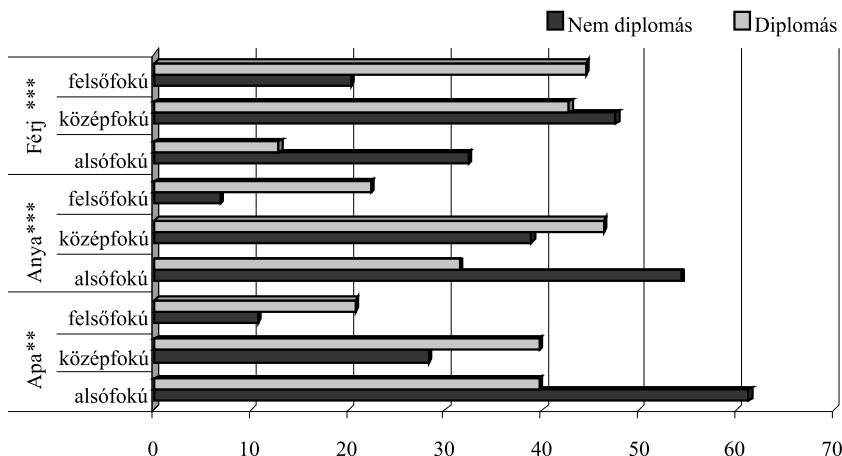
A kisgyermeket nevelő nők tanulásának megkezdésében és folyamatában számoltunk a jelenlegi és a származási családból érkező ösztönző vagy akár hátráltató hatásokkal, ezért számos kérdésblokk foglalkozott a tanulók szűk környezetét érintő kérdésekkel. A szülők iskolarendszerbe fektetett forrásainak mértékét a társadalmi struktúrában elfoglalt hely megtartására vagy javítására irányuló szándék határozza meg (*Bourdieu*, 1978), a tanulási egyenlőtlenségeket magyarázza a fiatalok továbbtanulásáról való gondos szülői mérlegelés (*Becker*, 1964). Az általunk megkérdezett felnőtt hallgatók származási családi háttérére vonatkozóan a szülők iskolai végzettsége szerint vonunk le következtetéseket, amelyek alapján feltételezhetjük a szülők szerepét az időben korábbi tanulási döntésekben és a jelenlegi tanulási befektetésben.

A hallgatók jelenlegi családjában a férj, az élettárs fontos szerephez jut a tanulásról szóló döntésekben, ezért fontos a rendelkezésre álló adatok alapján a társak támogató vagy nem támogató magatartására következtetni. Bukodi (2004) a párválasztásban jelentőséget tulajdonít a kulturális tőkén alapuló partnerszelekciónak, miszerint jellemző az iskolai végzettség szerinti homogámia, amely a legerősebb az egyetemet végzetteknel, és lefelé haladva csökken, majd a képzettségi szint legalján ismét felerősödik, de gyakori a szomszédos képzettségi csoportokba való átházasodás is. A családban betöltött szerepvállalás és a szakmai mobilitás között feszülő ellentétek, a partneri kapcsolat és a munkaerőpiaci követelmények a házastársakat választási lehetőségek és kényszerek elé állítják (*Beck*, 2003), a nők szakmai előmenetele és az ehhez szükséges certifikátumok megszerzése tehát függ a férjek hozzáállásától, ami viszont nem független az ő képzettségüktől. Feltételezzük, hogy a felek iskolai végzettség szerinti heterogenitása vagy homogenitása, illetve a hallgatók jelenlegi családjának kulturális klímája nagymértékben meghatározzák a tanulási döntéseket, és befolyásolják a tanulmányok végzését is.

A szülők „hosszútávú” szerepe a tanulmányok végzésében

A hallgatók szülei oldaláról jelentkező ösztönző vagy hátráltató hatás vizsgálata egyrészt azért lényeges, mert a korábbi tanulási döntésekben komoly szerephez jutottak, és az egykori magatartásuk a jelen tanulmányokra is kihatással lehet; másrészt nemcsak a

tanulmányok megkezdésében, hanem a tanulmányok ideje alatt is döntő súllyal vehetnek részt gyermekeik szakmai útjának formálásában. A szülők (és társak) iskolai végzettsége egyik jelzője lehet a származási (és jelenlegi) család kulturális háttérének, a két alminta családtagjainak kvalifikáltságát a 1. ábra mutatja.

**sign.=0,005

***sign.=0,000

1. ábra. A hallgatók szüleinek és házastársainak iskolai végzettsége, százalék (N=226)

A leendő elsőgenerációs értelmiségiek szüleinek több, mint fele általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett, a diplomások édesapjához képest szignifikánsan nagyobb az alacsony végzettséggel bíró apák aránya. Középfokú végzettséggel az anyák rendelkeznek nagyobb arányban, és kevés (6 és 10 százalék) a diplomás szülők aránya ebben a csoportban. A már diplomával rendelkezők szülei között jóval magasabb a felsőfokú végzettségűek aránya, különös tekintettel az édesanyákra (22,3 százalék, szemben a nem diplomások 6,8 százalékával), és szignifikánsan alacsonyabb az alsófokú végzettséggel rendelkezők hányada. A szülők és gyermekeik képzettségi mintázatából körvonalazódik, hogy az összességében alacsonyabban kvalifikált, kisebb kulturális tőkével rendelkező nem diplomások szülei (akik között leginkább fizikai dolgozókat találunk) a fiatalkori pályaválasztási döntésekben a gyermekeiket a minél korábbi munkavállalásra ösztönözték, szemben a magasabban kvalifikált, többnyire szellemi munkakörben dolgozó diplomások szüleinek, akik a hosszú távú befektetéssel számolva továbbtaníttatták utódaikat.

A hallgatók szülei ösztönző hatását egytől ötig terjedő skálán értékelték, ahol az ötös fokozat jelölte a nagyon erős biztatást, az egyes a leggyengébbet. Mindkét almintában magas azok aránya (nem diplomások: 45 százalék, diplomások: 48 százalék), akik az egyes skálaértéket jelölték meg, amiből arra következtethetünk, hogy a felnőttkori tanulásról szóló döntésekben a válaszadók csaknem felénél a származási család egyáltalán nem jut (támogató) döntéshozó szerephez. A hallgatók másik részénél, ahol a szülők szerepet vállalnak a befektetési mérlegelésben, az iskolázottság szerinti kép már nem ilyen egységes, sőt, jelentős eltérés mutatkozik. A diplomával nem rendelkező alminta fele erős, harmada kevésbé erős hatást jelölt meg, ezzel szemben a diplomások csaknem fele nagyon gyenge ösztönzést érzett, erős ráhatással mindössze egyötödüknél találkozunk. A nem diplomások zömében alacsony iskolázottságú szülei felől tehát komolyabb ösztönzés érkezik, mint a diplomások szülei felől, akik között pedig jóval több közép- és felsőfokú végzettségűt találunk.

Valószínűsíthető, hogy az értelmiségi családban felnőtt, magasabb kulturális tőkével rendelkező személyek pályaeorientációja „determinált”, nincs szükség a környezet erőteljes ráhatására, mivel az utód a családi klíma hatására már gyermekkorától szülei példáját, értékeit, elért céljait kívánja saját életében megvalósítani. Az első diploma meglepte és a második (többedik) felsőfokú végzettség megszerzésének irányába történő elindulás ezen attitűd kontinuitását jelzik. A nem diplomások alacsony kvalifikáltságú szülei, gyermekük ösztönzése révén, az intergenerációs társadalmi mobilitástól várják utódaik sorsának megfelelő alakulását, a saját egzisztenciájukhoz, életminőségükhöz képest felfelé történő elmozdulást. Ez a felnőttkorban történő korrekció összefüggésbe hozható a felsőoktatás expanziójával, a diploma magas társadalmi elterjedésével, s e folyamatok mellett az ingyenes diploma megszerzésének lehetősége szintén megerősítő ösztönzésként hat.

A szülők szerepe nemcsak a tanulmányok megkezdésében lehet meghatározó, hanem a tanulmányok végzése alatt is támogathatják a hallgatókat a női szerepek alkalmi átvételével. A tanulmányok megkezdésére a nem diplomások szülei buzdították leginkább gyermekeiket, várakozásunknak tehát megfelelne, ha esetükben a továbbiakban a gyermekfelügyeletben és a háztartási munkában való segítségnyújtás nagyfokú jelenlétét tapasztalnánk. A segítség-blokk kérdéseire adott válaszok alapján azonban meglepő kép tárul elénk: a nem diplomás hallgatók jóval kevesebb segítséget kapnak szüleiktől, mint diplomás társaik. Az utóbbi csoportot hetente többször vagy annál gyakrabban számíthat gyermeke nagyszüleinek segítségére a gyermekellátás terén, míg a nem diplomások több, mint 20 százaléka soha nem részesül ebben a támogatásban, a többiek pedig nagyrészt havonta néhány alkalommal. A nem diplomások szüleinek kezdetben tapasztalható nagyfokú (elvi) támogatása és ösztönzése a tanulmányok folytatása alatt (a gyakorlatban) elsorvad. A gyermekeik képzésébe beruházott, útnak indító támogató tőkét tehát nem kamatoztatják, gyakorlati segítséget nem fektetnek bele a tanulmányi folyamatba, mivel a többletbefektetés (pluszmunka) számukra nem térül meg.

Az oktatási rendszerbe történő beruházás a kulturális tőke függvénye, és a befektető közösség habitusa meghatározza a folyamat sikerességét. A habitust a csoport tehetetlenségéként határozható meg, ami észlelési, értékelési és cselekvési sémák formájában rakódik le, s e sémák biztosítják, hogy a kialakult befektetési gyakorlatok generációkon át hasonlóak maradjanak (*Bourdieu*, 1978). Ennek a megvalósulását látjuk a két almintá eltérő habitusú szüleinek befektetési és támogatói magatartásában, amely valószínűleg hasonló preferenciákat képviselt a múltban, de a (nagyrészt) elsőgenerációs értelmiségi nem diplomások megváltoztathatják az átörökítési sémákat saját gyermekeik tanulmányai során.

A partnerek patronáló magatartása a tanulmányok idején

A családból hozott értékeknek, attitűdöknek éppoly fontos szerepe van tanulási szokások vizsgálatában, mint a hallgatót jelenleg körülvevő családnak, hiszen ebben a háztartásban folyik mindaz a tevékenység, amely tanulmányaira is kihatással lehet: a gyermeknevelés, a társas kapcsolat ápolása, a háztartás vezetése. Általánosságban elmondható, hogy a nem diplomás megkérdezettek férjei nagyobb arányban támogatták társukat a tanulmányok megkezdésében (54 százalék), míg a diplomás válaszadók támogatottsága alacsonyabb volt (44 százalék). Az aktív segítség terén magas részvételi arányt tapasztalhatunk a gyermeknevelés és gyermekellátás területén, az apák 50–60 százaléka naponta foglalkozik gyermekével. Két csoportunkat összehasonlítva elmondható, hogy mind a gyermeknevelés, mind a háztartási munkák terén a diplomás nők párfjai jeleskednek, több időráfordítással és rendszeresebben segédkeznek. A tanulmányok végzése alatt tehát – hasonlóan a szülőknél tapasztaltakhoz – komolyabb támogatást figyelhetünk meg a diplomás nők társai részéről, miközben a folyamat elején a nem diplomások élveztek

nagyobb biztatást. A szülők és a házastárs (élettárs) részéről a különböző iskolai végzettségűek között tapasztalt diszkrépancia a mikrokörnyezet azonos befektetési stratégiáját bizonyítja.

A következőkben azt figyeljük meg, hogyan alakul a támogatottság, ha nem a hallgatók, hanem társaik végzettségét vesszük figyelembe. Az *1. ábrán* látható volt, hogy a leglényegesebb eltérést a nem diplomások és diplomások társainak végzettségében az alsófokú és a felsőfokú szinten találjuk: a nem diplomások párja között közel háromszor annyi az általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett, mint a diplomások társai esetében, ugyanakkor kétszer olyan kevés a felsőfokú végzettségű. Felvetődik a kérdés, hogy a férfiek, illetve élettársak mennyire akceptálják, ha nőtársuk magasabb iskolai fokozat megszerzésére törekszik. Mivel a családfenntartó férfi tradicionális szerepe erőteljesen konzerválódott, a férfiek kellemetlen presztízsveszteségként élhetik meg a nőtársak esetleges magasabb beosztását és többletterését.

A vizsgálatban kitértünk a férfi társak magatartásának vizsgálatára: miként reagálnak és hogyan viszonyulnak gyermekük anyjának tanulásához a gyás, gyed ideje alatt. Érdekes módon a diplomás hallgatónők állítják nagyobb arányban (54 százalék), hogy tanulmányaik alatt semmilyen probléma nem merült fel köztük és párjuk között, ami ellentétnek tűnik ennek a befektető közösségnek a tanulmányok kezdetén mutatott viselkedésével, minthogy a nem diplomások rendelkeztek komolyabb támogató háttérrel. A felek között a tanulmányok miatt felmerülő problémák közé soroltuk a sok tanulnivalót, a gyakori távollétet, a tanulóval járó pluszköltségeket, a hallgatók megmutatkozó egyéni ambícióit. Az utolsó változó kivételével mindegyik felsorolt elem beruházási költségnek tekinthető, mivel időt, pénzt, személyt vesz el a beruházó közösségtől. A nők karrierambíciói egyáltalán nem okoznak törést a kapcsolatokban (5 százaléknál jelenik meg mindössze problémaként). A többi, költségjellegű kiadás leginkább a nem diplomásoknál okoz házassági konfliktust: közel negyven százalékuk a sok tanulnivaló, húsz százalékuk a gyakori távollét miatt kerül összetűzésbe férjével. Az anyagi terhek egytizedüknél okoznak problémát, ez az alacsony arány valószínűleg a tandíj elengedésének köszönhető. Ugyanezek a konfliktusok a diplomások 5–6 százalékánál jelentkeznek csupán, de a tanulás mennyisége az almlinta 29 százalékának gondot okoz a kérdőívet kitöltők megglátása szerint.

A nem diplomások kezdetben támogató közegének romló mutatói mögött állhat az a magyarázat, hogy az alacsonyabb iskolázottságú nők nagyobbak vélik a tanulás kockázatát és árát, mint a diplomások; a másik magyarázat az lehet, hogy a döntéshozatalkor kevésbé helyesen mérték fel a tanulás megkezdésével járó befektetési kockázatok súlyát. A tanulmányok megkezdése mindenképpen kockázattal járt, azaz a terv megvalósítása várhatóan pozitív vagy negatív következményekkel járt; teljesen kockázatmentes megvalósulás minden bizonytalanság kizárásával történhet, amitől a magyarországi kisgyermekes családok helyzetét ismerve eltekinthetünk. A bizonytalanság kétféle eleméből – objektív és szubjektív bizonytalanság – nehéz megállapítani a kérdőívből kapott eredmények alapján, hogy melyik jellemezte leginkább a nem diplomás hallgatókat. Az objektív bizonytalanság benne rejlik a döntés előtt álló környezetében, és az ismeretek hiányosságaiiban jelenik meg, a szubjektív bizonytalanság ezzel ellentétben kiküszöbölhető, ha az egyén az elvileg megszerezhető információk birtokába jut.

A családi környezet vizsgálata alapján feltételezzük, hogy a nem diplomás hallgatókat nem hagyták egyedül a döntés meghozatalában, hanem a befektető közösség közösen mérlegelte a kockázatokat. A kérdés az, milyen mélységben történt a bizonytalanságot csökkentő vagy megszüntető informálódás a döntéshozó személyek részéről. A kapott eredmények alapján úgy tűnik, hogy a diplomások racionálisabb kockázattelbecslést végeztek, és biztosabban számoltak a tanulmányokból adódó elfoglaltsággal, távolléttel és pluszköltségekkel.

A döntés meghozatala során a diplomás és nem diplomás hallgatóknak és környezetüknek számolniuk kellett a várható haszon mellett felmerülő költségekkel. A férjeknek és élettársaknak a nők tanulása során három területen kell befektetniük, mivel pótolniuk kell a kieső háziasszonyi munka (főzés, takarítás, mosás stb.), a kieső gyermekgondozási munka (gyermekgondozás és gyermeknevelés) és a kieső feleség tevékenységének (közös programok, családi együttlét) hiányából adódó költségeket. Ezek a költségek lehetnek anyagiakban és pluszmunkában mérhetőek, illetve lehetnek lelki terhek is. Az eddigi vizsgálatok során az anyagi terhek problémája nem jelent meg, de azt tudjuk, hogy a kieső házimunkát és gyermekfelügyeletet a párok nem bejárónő és bébiszitter alkalmazásával oldják meg. A költségek nagyobb részét a pluszmunkából adódnak, mivel láttuk, hogy a tanuló nők megszokott tevékenységeit leginkább a férjek és nagyszülők vállalják át. A családtagok pluszmunkája és a háziasszonyok jelenlétének gyakori hiánya, illetve tanulásának egyéb következményei lelki megterhelést jelentenek a környezetnek. A nem diplomások túlzottan találják a befektetéssel járó költségeket: a felmerülő problémák túlsúlya azt mutatja, hogy az elviekben történt befektetésük a mindennapok szintjén túl nagy árat kíván. Esetükben tehát azok a kockázati tényezők, amelyekkel a döntés meghozatalakor még nem számoltak, nagyobb terhet jelentenek, mint a diplomások családtagjai számára. A folyamat közbeni korrekcióra, tehát pluszköltségek befektetésére (nagyobb anyagi, idő- és munkabefektetés) kisebb hajlandóság mutatkozik a nem diplomások befektetői közösségében.

Úgy tűnik, ezen a területen is érvényesül a mikrokörnyezet befektetési stratégiája: a nem diplomások társai részéről a tanulmányok megkezdésekor nagyfokú elméleti támogatás érkezik, a nők tanulmányaiba való befektetés azonban nem állandósul, és nem realizálódik a folyamat szintjén. A diplomások magasabban kvalifikált, magasabb kulturális tőkével rendelkező férfi társai eltérő befektetési mintákat követtek. A tanulmányok kezdetén kisebb mértékű támogatás – amelyre a motiváltabb diplomás válaszadóknak valószínűleg kisebb mértékű igényük volt – a tanulmányok ideje alatt felerősödött, és a mindennapok szintjén cselekvő-segítő magatartásformában realizálódott. A diplomás nők férjeinek toleránsabb hozzáállása mögött feltételezhető a felsőoktatási tapasztalattal rendelkező diplomás nők hatékonyabb felkészítő munkája és rugalmasabb tanulási stratégiája is, amely csökkenti a szubjektív bizonytalanságot a döntéshozatal idején: korábbi hallgatói tapasztalatuk alapján mérlegelték a tanulmányok megkezdésével járó negatív költségeket, és – valószínűleg társukkal mindezt megbeszélve – döntöttek az iskola megkezdése mellett, és így a férjek, számítva a nehézségekre, jobban tolerálják a korábban nem tapasztalt jelenségeket (például otthoni feladatok ellátatlansága, távollét, feszültség).

A tanulmányok folytatása alatt a diplomás nők szintén előnyben vannak nem diplomás hallgatótársaikkal szemben, mivel ők tapasztalt hallgatóként rugalmasabban osztják be idejüket, mérlegelik egy-egy előadás látogatásának hasznossági megtérülését, „rutinos” vizsgázóként vesznek részt a megmértetéseken. Az érettségizettek ezzel ellentétben először kerülnek be a felsőoktatás rendszerébe, nehezebben igazodnak el a követelmények között, és a vizsgákra való felkészülés is nagyobb lelki teherrel jár számukra.

A kérdőív egy másik kérdésblokkja alapján nézzük meg, igazolódik-e az feltételezésünk, miszerint a nem diplomás nőket jelentősebb mértékben megviseli a tanulás, és ez a férfi társaikkal való kapcsolatra is kihat. A kérdőívben különböző potenciális állításokat soroltunk fel a hallgató fizikai-érzelmi állapotáról, amelyek a tanulmányok megkezdése óta jellemezhetik őket, s ötfokú skálán kellett megjelölni, mennyire tartják ezen állításokat valóságnak önmagukra nézve. Két kategóriába kódolva „jellemző rá” és „nem jellemző rá” csoportokat hoztunk létre, majd megvizsgáltuk azokat a kérdéseket, amelyek a párkapcsolatokban problémaként merültek fel: távollét, tanulásból eredő fáradtság, az együtt töltött idő mennyisége és minősége (1. táblázat). Ne felejtjük el, hogy ezen

állításukat a megkérdezettek önmagukra vonatkozólag értékelték, nem a párkapcsolatukra tett hatásukkal hozták összefüggésbe.

1. táblázat. A tanulmányok különböző hatásaival egyetértők aránya iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

	<i>A tanulmányok hatása a hallgatóra</i>	<i>Nem diplomás</i>	<i>Diplomás</i>	<i>Összesen</i>
Fáradtság	Az egész napos konzultáció után fáradtan ér haza.	87,0	79,2	82,7
	Az éjszakai tanulás miatt kedvtelen és fáradt.*	69,4	54,2	61,0
Távollét	Sokat van távol az órák és vizsgák miatt.*	66,3	50,0	57,5
Családi együttlét	Az egész család kevesebb időt tölt együtt.*	59,6	46,6	52,5
	Miközben együtt vannak, az iskolai teendőire gondol.*	41,0	29,8	34,8
	Ha otthon van, elzárkózik, amíg tanul.	38,0	33,3	35,5
N		103,0	123,0	226,0

*sign.=0,05-0,01

A táblázatban látható eredmények alapján elmondhatjuk, hogy feltevésünk igazolódni látszik: a nem diplomások minden területen jobban érzik a tanulás költségét, ami kihat a családi életükre is; a legjellemzőbb problématerület a fáradtságérzet, amely a tanulói tevékenységből adódik, szorgalmi és vizsgaidőszakban egyaránt. Az egész napos elfoglaltságból adódó kimerültség közel hasonló arányban érinti a nem diplomásokat és a diplomásokat, az éjszakai tanulás viszont inkább a nem diplomásokat viseli meg. Ennek két oka lehet: a diplomások már edzettebbek az éjszakai tanulásban, vagy nem az éjjeli órákat használják a felkészülésre, vagyis ismét a tanulási rutin állhat a háttérben.

A kérdőívből ehhez hasonlóan arra a kérdésre sem kapunk választ, hogy a gyakori távollét miért a nem diplomásokat sújtja leginkább: kevesebbet járnak órára, takarékosan osztják be idejüket, vagy reálisan felmérték a távollét idejét. A családi együttlét mennyisége és minősége a válaszadók szerint egyaránt kárt szenved, a nem diplomások 59,6 százaléka és a diplomások 46,6 százaléka érzi a közösség hiányát. A különbség a távollét terén is tapasztalható volt, tehát a diplomás nők a megtakarított időt a családi együttlétre szánják, és úgy tűnik, hatékonyabban teszik ezt: 29,8 százalékuk vallja, hogy az együttlét alatt az iskolai teendőire gondol, szemben a másik csoport 41%-os arányával. A két csoport tagjai hasonló arányban zárkóznak el a családtagoktól a tanulás idejére, feltételezhetően a hallgatók kétharmadának más lehetősége adódik az otthoni felkészülésre (például valamelyik családtag elviszi a gyerekeket, szervezett közösségbe járnak a gyerekek, vagy a gyermek alvásideje elegendő a tanulásra).

2. táblázat. A tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

<i>Nehézségek</i>	<i>Nem diplomás</i>	<i>Diplomás</i>	<i>Összesen</i>
Családi támogatás hiánya**	37	20	27,1
Gyermek elhelyezésének gondjai*	77	63	69,0
Anyagi háttér biztosítása***	80	50	62,4
Vizsgastressz***	88	63	73,8
N	103	123	226,0

*** sign.=0,000

** sign.=0,004

*sign.=0,05-0,01

A befektetési közösségre vonatkozó eredmények fényében nem tűnik meglepőnek a tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerinti megoszlása (2. táblázat). Az erős családi ösztönzéssel induló, a korábbi továbbtanulást elmulasztó vagy elhalasztó hallgatók számára komoly nehézséget okoz a támogatások elmaradása, ami a gyermek elhelyezésének (és az otthoni teendők elvégzésének) gondjain túl a korábban látott háztartási konfliktusokhoz vezet. Az utóbbi két táblázat adatai pedig azt mutatják, hogy a felsőfokú tanulmányok jobban megviselik a nem diplomás hallgatókat: fáradtak, kimerültek, aggódnak az anyagi erőforrások miatt, jellemző rájuk a vizsgastressz; a befektető közösség támogatására tehát sokkal inkább rászorulnak, mint a rutinosabb, tanulást és családot jól összehangoló diplomás társaik.

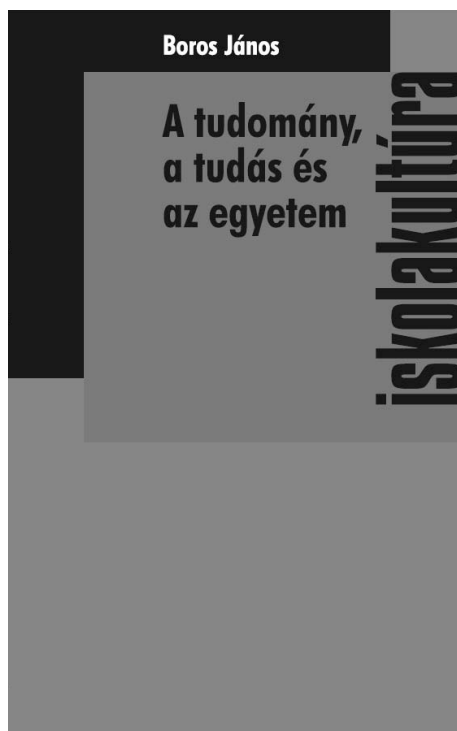
Összegzés

A felsőfokú tanulmányokat folytató kisgyermekes nők családi háttérét vizsgáló tanulmányban a két almintát körülvevő mikrokörnyezet eltérő befektetési stratégiáját és annak hatását követtük nyomon. Ennek során azt tapasztaltuk, hogy a nem diplomás nőket a szülők, a társak egyaránt jobban biztatják a tanulmányok megkezdésében, mint a diplomás nőket. A várható haszon (diploma megszerzése) reményében a nem diplomások mikrokörnyezetének tagjai azonban kevésbé jól mérték fel a kisgyermeket nevelő nők tanulmányaiba történő befektetés költségeit (anyagi, munka- és lelki terhek, mint például házimunka, gyerekfelügyelet, együttlét hiánya). A többletköltséget nem vállalva a nem diplomások befektető közösségének tagjai részben (vagy teljesen) magukra hagyták a hallgatókat diplomássá válásuk folyamatában. A jövőben megvalósuló várt haszon és a jelenben felmerülő többletköltségek között húzódó megvalósulási szakadék miatt keletkezett feszültségek átértékelik a nem diplomás nők tanuláshoz való viszonyát, saját szerepvállalásukat, és tapintható konfliktusokat eredményeznek a tanulmányokat folytatókat körülvevő miliőben. Ezzel szemben a diplomás hallgatók környezetének magasabb kulturális tőkével rendelkező tagjai részéről a várható haszon hangsúlyozása nem volt szükséges, a diplomás hallgatókat a miliő hatására kialakult erős belső motiváció indította el az újabb diploma megszerzésére. A folyamat közben kialakult többletköltségeket a diplomás nők tanulmányaiba befektető közösség felvállalta, ezért érzik kevésbé megterhelőnek a diplomások a tanulmányokkal járó pluszterheket.

A nem diplomások szülei között nagyobb arányban találunk alacsonyan kvalifikáltakat, a részükről jövő biztatás a felfelé mutató mobilitásra indítja a diplomát nem szerzeteket. A szülők támogatása a jelentkezési lap beadásában jelentős mértékű, de mindkét csoportban – különösen éppen a nem diplomásokéban – tapasztaltuk a későbbi segítségnyújtás hiányát. Hasonló következtetéseket vontunk le a házastársak és élettársak magatartására nézve. A tanulmányok megkezdésében a férfi társak irányából érkező támogatottság nagyobb arányú volt a nem diplomás válaszadóknál, mint a diplomásoknál. A gyakorlatban megvalósuló tanulás során azonban több probléma lép fel a nem diplomás nők és párjaik között, különös tekintettel a fizikai együttlét hiányára és a nők tanulásból eredő fizikai-lelki megpróbáltatásaira. Ezeket a problémákat a nők nemcsak párkapcsolatukra érzik ránehezedni, hanem önmagukra nézve is nehézségként élik meg. A felsorolt gondok nemcsak a nem diplomásokat és családtagjaikat érintik, de a diplomás nők körében minden problématerület kisebb mértékben jelenik meg. A hallgatók felnőttkori tanulmányaikra tehát meghatározó hatással van a befektetői közösség: egyfelől a származási család, másfelől a jelenlegi családi környezet, elsősorban a férfi társak támogató szerepének fontossága.

Irodalom

- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Becker, G. (1964): *Human Capital.* Colombia University Press, New York.
- Becker, G. S. (1998): Preferenciák és értékek. In Lengyel Gyögy és Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Aula Kiadó – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 101–129.
- Boudon, R. (1998): Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban. In Halász Gábor és Lannert Judit: *Oktatási rendszerek elmélete.* Okker Kiadó, Budapest. 406–417.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Gondolat, Budapest.
- Bukodi Erzsébet, Harcsa István és Reisz László (1994): *Társadalmi tagozódás, mobilitás. Az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján.* KSH, Budapest.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon.* Századvég Kiadó – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.
- Ferge Zsuzsa (1980): *Társadalompolitikai tanulmányok.* Gondolat, Budapest.
- Gazsó Ferenc (1976): *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Goldthorpe, J. H. (1996): Class analysis and the reorientation of class theory: the case of persisting differentials in educational attainment. *British Journal of Sociology*, 47. sz. 481–505.
- Ladányi János (1994): *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban.* Educatio, Budapest.
- Mollenhauer, K. (1974): Szocializáció és iskolai eredmény. In Ferge Zsuzsa és Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 189–216.
- Pusztai Gabriella (2004): *Iskola és közösség.* Gondolat, Budapest.
- Zeleney Anna (1986): Társadalmi eredet, iskolai végzettség, életkörülmények. In Vámos Dóra (szerk.): *Társadalmi rétegződés és iskolai végzettség.* Oktatókutatási Intézet, Budapest. 191–277.

A Gondolat Kiadó könyveiből